

WOORD VOORAF

Karel Dergent (1937-2023)

Met droefheid melden we u het overlijden van Karel Dergent (° 1937) op 86-jarige leeftijd op 18 december 2023. Karel werkte eerst op de commerciële afdeling bij Janssen Pharmaceutica en is nadien CEO van zusterbedrijf Ortho Diagnostics geworden. Zijn echtgenote, Maria Van Noppen, was eveneens werkzaam bij Janssen en werkte bij het onthaal van de Research.

Karel hield de eerste *Begijnhofkrant* boven de doopvont in mei 2002 en nam de redactie ervan waar tot 2008 bij het verschijnen van nr. 22. In een *'Lectori Salutem'* schreef hij toen als afscheidnemend eindredacteur: "Er zijn plannen om de *Begijnhofkrant* in de toekomst verder uit te bouwen en nog te verbeteren waar mogelijk. Daarvoor zullen veel werkende geesten en handen nodig zijn, ook die van mezelf. Maar om onze ambitieuze toekomstplannen te realiseren, is er veel expertise nodig, die van buiten de eigen middens moet komen." En nog: "De voortdurende aanmoedelingen van veel van onze lezers om op de ingeslagen weg verder te gaan en nieuwe horizonten op te zoeken, bleef ons inspireren. Dat heeft gemaakt dat onze *Begijnhofkrant* inmiddels is uitgegroeid tot een verzamelobject en daar zijn de samenstellers u, onze lezers, bijzonder dankbaar voor".

Met diepe dankbaarheid voor zijn visie en veel waardering voor zijn jarenlange inzet brengen wij hulde aan zijn nagedachtenis. Wij betuigen de familie onze diepste gevoelens van medeleven.

Jef Jonkheer Van den Bergh
voorzitter De Vrienden van
het Begijnhof van Turnhout

De betekenis van het habijt

De kleren maken de man (of vrouw). Van de koksmuts tot het uniform van een jeugdbeweging of fanfare: de kleding schept een zekere orde. Ze is de uiterlijke bevestiging van een intentie en van het behoren tot een bepaalde groep. Zo is de kleding een uiterlijk teken van de identiteit van een persoon of de groep waartoe iemand behoort of zich bekent. Maar de tijd speelt daarbij een onderscheidende rol. In tegenstelling tot het uniform van bijvoorbeeld een jeugdbeweging of fanfare, dat slechts voor korte tijd of bij speciale gelegenheden wordt aangetrokken, is het habijt voor religieuzen hun dagelijkse kleding.

In 2017 behaalde Alejandra Concha Sahli aan de UCL haar doctoraat in de geschiedenis met een thesis, getiteld *The Meaning of the Habit: Religious Orders, Dress and Identity, 1215-1650*.⁽¹⁾ Een onderzoek dus naar de betekenis van het religieuze habijt. In haar lezenswaardige studie wijdt ze een deel van hoofdstuk 3 aan de kleding van de begijnen en aan de opkomst van bredere religieuze bewegingen in de 13de eeuw. Beide groepen wensten zich te onderscheiden door hun kleding of habijt.

Zoals de Regel zegt

Het woord "habijt" heeft zijn oorsprong in het Latijn en betekent kleding, maar ook gedrag en karakter, uiterlijke verschijning of voorkomen. In het Middelnederlands werd habijt gebruikt om de kleding te omschrijven van zowel geestelijken als niet-geestelijken, bijvoorbeeld in de term "ridderlijk habijt". In onze taal wordt "habijt" begrepen als de kleding of het gewaad van geestelijken, het ordekleed. En in de regel van geestelijke orden komt het (orde)habijt dan ook expliciet aan bod. Een typische beschrijving daarvan vinden we in de Regel van de franciscaner orde, die overigens, net als de begijnhoven, ontstond in het begin van de 13de eeuw: "Immers zoals de Regel zegt, zullen alle broeders waardeloze kleding dragen zoals bepaald in de statuten van broeder Bonaventura zaliger gedachtenis: wij bevelen en beslissen dat toegezien wordt op de simpelheid van de kleding, zowel in prijs als in kleur. En dat opdat wie naar de kleding van de broeders kijkt, daarin steeds de ruwheid, lelijkheid en armoede zou herkennen... En opdat niemand uit onwetendheid gelegenheid zou hebben hierin tekort te schieten, bevelen wij dat alle broeders kleding dragen die noch duur is, noch opvallend of ijdel. De kleding zal grof en lelijk zijn en weezin en afkeer oproepen bij wie ze ziet."⁽²⁾

Evenzo wordt in de Regel van het begijnhof van Lier de kleding van begijnen voorgeschreven:⁽³⁾ "Daar alle begijnhoven er zijn voor vrouwen en juffrouwen die zich van de wereld willen afkeren en zich in reinheid en goede zeden tot God willen keren, zullen zij zich eenvoudig en nederig kleden, zoals het religieuze personen betaamt. En hoewel het habijt placht witgrauw of grijs te moeten zijn, wordt het nu om zekere reden toegelaten zwart wollen laken te dragen, met een eenvoudige rechte snit. De mouwen zullen redelijk wijd zijn en omgeslagen op de handen, de onderrokken ook van eenvoudige snit, zonder plooiën of boorden. De halsdoeken en lange mantels zullen van voornoemde kleuren zijn. Wie uit het hof gaat, zal kap van wollen laken dragen, maar geen "curieuze" hoed. Zij zullen alle zinnelijkheid van handen, schoenen, handschoenen, mouwen die te wijd zijn, slepende rokken en het gebruik van lichte stoffen en alle ijdelheid en overvloed in huisraad mijden. Kortom, zij zullen mijden al wat van God zou kunnen afkeren en een slecht voorbeeld geven."

Grondige beschrijving

We trachten nu een samenvatting te geven van de thesis van mevrouw Sahli, in het bijzonder van het hoofdstuk gewijd aan begijnen en hun kleding. Mevrouw Sahli verwijst in haar tekst

Net als in de regels van religieuze ordes, wordt in die van de begijnhoven heel precies omschreven hoe begijnen verondersteld worden zich te kleden om te "mijden al wat van God zou kunnen afkeren en een slecht voorbeeld geven".

Op de foto: Maria Onghena, grootjuffrouw in het begijnhof van Gent van 1875 tot aan haar dood in 1882.

frequent naar andere auteurs, maar omwille van de leesbaarheid werden deze referenties hier niet mee opgenomen. Na de begijnen behandelt zij ook de bredere religieuze stromingen binnen de lekenmaatschappij van de 13de eeuw. Haar proefschrift beoogt een “grondige beschrijving” te geven om de betekenis te begrijpen van kerkelijke kleding in een sociale en culturele context voor de periode 1215-1650. De focus ligt dus niet op de kleding als zodanig, maar op de manieren waarop kleding bewust en onbewust ideeën kan uitdrukken die aan de basis liggen van de interactie tussen mensen, groepen en instituties.

Het bestuderen van de dynamiek, ideeën, zorgen en controverses die worden gegenereerd door religieuze habijten, zowel binnen als buiten de religieuze ordes, onthullen de betekenislagen die verder gaan dan het anekdotische bewijsmateriaal. Wat zij onthullen, is hoe religieuze ordes in West-Europa een complex proces van identiteitsvorming ontwikkelden, waarin kleding op verschillende niveaus een fundamentele rol speelde.

“Ze snelde naar de nabijgelegen cel van een kluisenaar en gooide haar eigen gewaad uit, wikkelde zichzelf in een verachtelijk stuk stof, drapeerde een armoedige doek eroverheen als een mantel en wikkelde een vuile doek om haar hoofd, zodat alleen haar gezicht zichtbaar was. Ze zag er walgelijk uit. En zo liep ze door de drukste straten en pleinen van de stad, vooral die waar ze eerder in grootse stijl en hooghartigheid was verschenen en het publiek verblindde met haar modieuze uiterlijk. Nu liep ze dezelfde route als een

Ida van Leuven (ca. 1211-1290) was afkomstig uit Leuven, waar haar vader een bloeiende wijnhandel bezat. Vanaf haar 18de jaar begon zij een leven van boete en gebed te leiden. Uiteindelijk trad zij toe tot de cisterciënzerinnen van de abdij van Rosendaal bij Mechelen, waar ze al haar liefde aan de Heer gaf.

Begijnen verschilden niet zo erg van andere religieuze ordes wat hun dagelijkse activiteiten betreft, maar probeerden hun groepsidentiteit wel vorm te geven door hun specifieke begijnenkledij, zoals hier op het begijnhof van Breda.

afschuwelijk schouwspel, een gekke dwaas.” Dit fragment vertelt de bekering, tegen het einde van de 12de eeuw, van de Belgische edelvrouw Ida van Leuven tot een leven gewijd aan God en armoede. Net als haar bekendere tegenhangster, Maria van Oignies, was ze dan ook een van de voorlopers van de beweging van “*mulieres religiosae*”, die in de loop der tijd begijnen zouden genoemd worden. Deze religieuze vrouwen waren niet het product van een doelbewuste poging om nieuwe vormen van religieus leven te ontwikkelen, maar eerder “het resultaat van religieuze vrouwenbewegingen” voor zover die geen ingang vonden in de nieuwe ordes.

Maar ondanks de zware uitdaging om zich op dubbelzinnig terrein te bevinden, omdat ze kozen voor een manier van leven die leek op die van het klooster, maar die noch de religieuze geloften noch de privileges van de religieuze status kende, begonnen deze groepen van “buiten-religieuze” vrouwen zich snel te vermenigvuldigen. Vanaf de 13de eeuw vormden ze een gestaag groeiende aanwezigheid in Europa, vooral in de Lage Landen, gevolgd door Frankrijk en Duitsland. Ze waren losjes georganiseerd en stelden zich gewoonlijk onder de geestelijke leiding van een biechtvader, meestal eerst een cisterciënzer, daarna een dominicaan of franciscaan. Omdat begijnen niet altijd werden onderscheiden als een duidelijk gedefinieerde categorie binnen de bredere beweging van *mulieres religiosae* en omdat deze buiten-religieuze vrouwen vele andere namen konden krijgen, bijvoorbeeld “*Swestrones/Suestrones*” of “*bizoche*”, zal ik de term ook gebruiken als synoniem voor het hele fenomeen. Dit lijkt in feite de aanpak te zijn die ook door een auteur als

Ernest W. McDonnell wordt gevolgd in zijn boek.

Ze doorleefden een nieuw soort “*conversio*”, geleid door hun persoonlijke keuze om de evangelische voorschriften te volgen, maar los van de traditionele monastieke visie op het religieuze leven. Dat leverde hen zowel de bewondering van hun tijdgenoten op, maar ook het wantrouwen van velen binnen het kerkelijke establishment, zodat ze in een grijze zone verbleven tussen heilige vrouwen of ketters, met vaak slecht gedefinieerde verschillen tussen “goede” en “slechte” begijnen. Inderdaad kregen zij in het begin al snel aanhangers, zoals Jacques de Vitry, Lambert le Bègue, Jan van Nijvel en Jacques Pantaleon, die hun extra-reguliere manier van leven aanmoedigden. Hoewel zij tussen leken leefden, werden ze in de toenmalige tijd vaak beschouwd als beter in de liefdadigheid dan degenen die de drievoudige monastieke geloften aflegden. Niettemin kwam de welwillendheid jegens deze *mulieres religiosae* nooit veel verder dan dat.

Hun voorvechters hebben hen niet in een vorm van organisatie onder een bepaalde (leef)regel gebracht en daardoor hebben zij nooit enige officiële erkenning als religieuze instelling verkregen. Als gevolg daarvan vormden begijnen een vreemde overgangsvorm tussen de kerkelijke ordes van toen. Ze behoorden bijgevolg nooit tot een kloostergemeenschap van “*religiosi*”, want zij maakten geen deel uit van een goedgekeurde orde. Toch hoorden zij evenmin tot de lekenwereld van “*saeculares*”, aangezien begijnen het *saeculum* hadden verlaten, kuis en godvruchtig leefden (“*vita*

religiosa”). Ondanks het feit dat ze zich in dit religieuze niemandsland bevonden, laten de statuten van de begijnengemeenschappen zien hoe hun organisatie en leven weinig verschilden van die van elk vrouwelijk religieus huis uit die tijd: dagelijkse tijd voor gebed en religieuze oefeningen; observatie van een kuis en vroom leven; hiërarchisch bestuur van de groep onder leiding van een meesteres; toezicht door mannelijke leden van de kerk, vaak met de aanbeveling van het aannemen van de regel van de augustijner of derde orde.

In deze context was het dragen van een habijt “afhankelijk van de acceptatie en voortdurende naleving van dergelijke voorschriften”. Zoals dat ook het geval was bij volledig erkende religieuze ordes, positioneerden begijnen zichzelf binnen

het systeem van verschillen tussen middeleeuwse religieuzen door zich anders te kleden en probeerden ze zo hun groepsidentiteit vorm te geven door zich visueel te onderscheiden, om hun gekozen status aan te geven.

De biografie van Ida van Leuven, net als Jacques de Vitry in zijn vita van Maria van Oignies (1177-1213), liet de kledingkeuze van deze vrouwen niet onopgemerkt voorbijgaan. Die laat vermoeden dat zij de begijnentraditie in stand wilden houden en zich zeer goed bewust waren van de betekenisvolle subtiliteiten die uitgingen van hun specifieke kleding. Ze begrepen hoe de kleding een essentieel element was voor elke groep die zichzelf wilde profileren als een religieuze gemeenschap of op zijn minst als een gemeenschap die een religieuze

manier van leven wou leiden. Hoewel hun kleding natuurlijk geen echt religieus habijt was, maar eerder een “onderscheidende kleding”, noemen de bronnen die gewoonlijk “*habitus*”, waaruit blijkt dat hun tijdgenoten ervan uitgingen dat de kleding die door begijnen werd gedragen, bedoeld was als een vorm van religieuze kleding. Daarom bleef het gebruik van een habijt zeker niet onopgemerkt, temeer daar het waarschijnlijk van gemeenschap tot gemeenschap verschilde. In feite speelden zulke habijten of kledinggebruiken soms een rol die zowel gunstig als schadelijk kon zijn zowel voor hun eigen belangen als voor hun gemeenschappen. Dat weerspiegelt de zeer dubbelzinnige status waarin deze *mulierres religiosae* zich bevonden.

Dubbelzinnige status

De middeleeuwse kenners van het kerkelijk recht begrepen het formele onderscheid tussen religieuze en quasi-religieuze vrouwen volgens de kern die centraal stond in het monastieke leven: de drie monastieke geloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid bepaalden immers de officiële toetreding van een persoon tot een religieuze orde, goedgekeurd door het pausdom. Maar naast deze duidelijke afbakening bestond er ook een populair begrip van wat de status van de *mulierres religiosae* definieerde, waarbij persoonlijke toewijding en vroomheid, evenals een leven strevend naar christelijke perfectie, een groot gewicht in de schaal legden.

Voor de meer conservatieve elementen van zowel de kerk als de bredere samenleving was het probleem met begijnen en andere groepen *mulierres religiosae* echter dat ze, hoewel ze de essentiële elementen van een religieuze gelofte ontbeerden, toch handelden en vooral eruitzagen als echte religieuze vrouwen, grotendeels dankzij hun habijt of kleding. Het hoeft dan ook geen verrassing te zijn dat het habijt prominent aanwezig was als een van de redenen die voor hun vervolging werden opgegeven, wat soms aanleiding gaf tot kritiek van veel van hun tegenstanders. Willem van Saint-Amour bijvoorbeeld, de kampioen van de seculiere geestelijkheid in haar strijd tegen de bedelmonniken in het midden van de 13de eeuw, had het niet hoog op met de begijnen. In zijn *Responses*, geschreven om zichzelf te verdedigen naar aanleiding van de beschuldigingen van de dominicanen, ging hij dieper op de zaak in (of kon hij niet anders).

Volgens hem zegden sommige begijnen dat zij geen dure kleding konden dragen zonder groot gevaar te lopen. Hij antwoordde echter dat er net zo goed arrogantie kon schuilen in goedkope gewoonten als in dure kleding. Aan een man of vrouw, seculier of

Marie van Oignies (1177-1213), geboren uit zeer rijke ouders, werd op veertienjarige leeftijd, ondanks haar verlangen om non te worden, verplicht om met een deugdzaame jonge heer te trouwen. Haar heilige leven veroorzaakte zoveel bewondering bij haar echtgenoot, dat het hem ertoe bracht haar voorbeeld te volgen.

religieus, was het niet toegestaan om van het habijt van de ene groep over te gaan naar het habijt van een andere. Saint-Amour beschouwde het als een zonde van hypocrisie wanneer een man of vrouw een grover habijt zou moeten dragen alleen maar om gezien te worden als verschillend van anderen en als heiliger beschouwd dan anderen. Saint-Amour stond overigens niet alleen met zijn verwijten. Bisschop Bruno van Olmütz had soortgelijke kritiek op de misleiding en het bedrog door *mulieres religiosae* en verwees naar hen in een relaas dat hij voor paus Gregorius schreef ter voorbereiding van het Tweede Concilie van Lyon in 1274. Evenzo vestigde het Provinciaal Concilie van Narbonne in 1299 de aandacht op de begijnen en hun kleding door te zeggen dat soms onder de schijn van het goede, het kwaad de kerk binnensloep. Het was niet zonder goede reden, aldus het Concilie van Lyon, dat de Heilige Vaders de verscheidenheid van ordes en habijten hadden verboden voor religieuzen die niet werden goedgekeurd door de Apostolische Stoel, daarbij verwijzend naar canon 16 van Lateranen IV. Bovendien suggereerden de begijnen nieuwe wegen van boetedoening, berouw, onthouding en kleuren van kleding voor mensen van beide geslachten. En dus droeg het concilie de bisschoppen op om een onderzoek in te stellen naar deze praktijken.

Te midden van deze steeds scherpere kritiek waren er nog steeds mensen die in de begijnen een initiatief zagen dat de moeite waard was om te verdedigen, vooral (en misschien paradoxaal genoeg) degenen die hun kleding probeerden te imiteren. Walter Simons vertelt hoe, tegen het einde van de 13de eeuw, graaf Gwijde van Vlaanderen zijn baljuw in Gent beval om uit te kijken voor “mensen die het habijt van begijnen dragen, maar dit onwaardig zijn wegens verdachte gesprekken, vleselijke of andere misdaden”.

De baljuw zou tussenbeide moeten komen wanneer hij op zulke personen werd geattendeerd door de gardiaan van het franciscaner klooster, de biechtvaders of de meesteressen van de begijnen, en hij zou zulke weerspannige begijnen moeten dwingen om hun habijt af te leggen. Dit fragment laat zien hoe de begijnen het risico aanvoelden om geïmiteerd te worden en daarom inmiddels al een eigen identiteit hadden afgebakend en een plaats hadden verworven binnen het systeem van de verschillen in religieuze kleding.

Steeds meer tegenkanting

Bovendien laten de verschillende standpunten ten opzichte van deze *mulieres religiosae* en hun semi-religieuze habijt zien hoe de middeleeuwse houding ten opzichte van religieuze kleding verre van een zwart-witkwestie was. Vanaf het begin van de 14de eeuw, en ondanks de goede wil getoond door sommige autoriteiten, keerde het tij voor de begijnen en begaarden, in grote lijnen de mannelijke tegenhangers van de begijnen. In veel delen van Europa, vooral in de gebieden van het Duitse keizerrijk, werden ze met argwaan bekeken en als onorthodox beschouwd. In de ergste gevallen werden ze als regelrechte kettters beschouwd, vooral wanneer ze geassocieerd werden met de ketterij van de Vrije Geest.

Het is misschien niet verrassend dat hun habijt herhaaldelijk werd genoemd in de beschuldigingen die tegen hen werden geuit. Zoals Jean-Claude Schmitt opmerkte, werd het habijt van begijnen en begaarden, door een complex spel van associaties van ideeën, teksten en mensen, de typische kleding van kettters en degenen die deze kleding droegen, werden dan ook als zodanig behandeld. Het was hun schijnbare verlangen om zichzelf te onderscheiden van andere

religieuze ordes dat bijzonder bedreigend leek, omdat het geen individueel, maar een collectief initiatief was: hun kleding leek de dreiging uit te drukken van een instelling die was opgericht met als enige doel de onveranderlijke orde van de kerk te verstoren.

Zo viel in februari 1307 de aartsbisschop van Keulen, Hendrik II van Virneburg, beide groepen aan. Een van de aanklachten was hun ongehoorzaamheid aan de canon van Lateranen IV tegen de vorming van nieuwe ordes met een eigen habijt. Daarom bedreigde hij hen met excommunicatie als ze hun habijt en manier van leven niet binnen een maand zouden opgeven. De beschuldigingen van de aartsbisschop veroorzaakten een kettingreactie en in 1310 veroordeelde de synode van Trier “valse begijnen” die, gekleed in de lange tunieken van hun naamgenoten, werk verachtten, kleine conventen vormden en valse leerstellingen verspreidden onder eenvoudige zielen.

Ergoer nog, de weerstand die sommige begijnen in hun directe omgeving begonnen op te wekken, samen met hun aan de kaak gestelde afwijking van de orthodoxie op bepaalde plaatsen, leidde tot hun veroordeling door Clemens V in zijn bul *Cum de quibusdam mulieres*, uitgegeven in 1311 tijdens het Concilie van Vienne. Niettemin werd die bul nog steeds gebruikt om cycli van willekeurige vervolging mogelijk te maken, waarin zowel goede als slechte begijnen, samen met de quasi-religieuze vrouwen die op hen leken, verstrikt geraakten. Die vervolgingen duurden uiteindelijk meer dan een eeuw.

Zowel het Concilie van Tarragona (1317) als dat van Mainz (1318) verboden de begijnen en hun habijt. Ook in augustus 1317 vaardigde Johannes van Dürbheim, bisschop van Straatsburg, een decreet uit, waarin hij de “slechte” begaarden en begijnen – bedelende zusters of “*Swestrones*”, ook wel genoemd “*Brod durch Gott*”, “brood door God” – opriep om binnen de drie dagen hun manier van leven op te geven evenals het habijt dat ze in hun “perversiteit” hadden gedragen. Ze mochten geen kledingstukken meer dragen die open waren onder de navel, noch kleine hoofdkappen, vooral als die aan hun kleed bevestigd waren.

Hoewel de slotclausule zogenaamd zowel de “goede” begijnen als de boetelingen van de derde franciscaanse orde beschermde, merkte de kroniekschrijver uit Straatsburg in zijn aantekening voor 1318 op dat sommige kerkelijke autoriteiten in Duitsland de bul van Clemens V lukraak interpreteerden en hem op een onrechtvaardige wijze uitvoerden. Zo werden vrome en nederige vrouwen gedwongen om hun grove

Vooraf vanaf de 14de eeuw werden begijnen en begaarden met veel argwaan bekeken en werd hun specifieke kledij geassocieerd met die van kettters.

In zijn bul *Cum de quibusdam mulieres*, uitgegeven in 1311 tijdens het Concilie van Vienne, veroordeelde Clemens V de begijnen omwille van hun afwijkingen van de officiële leer van de kerk, onder meer door hun aparte manier van leven en hun habijt.

en slechte habijt op te geven en weer onderkleding (*“camisia”*) en gewone, gekleurde lekenkleding te dragen.

Wegens de toenemende intimidatie waarmee zowel “goede” als “slechte” begijnen werden geconfronteerd, probeerde Johannes XXII de termen van Clemens V’s eerdere veroordeling te verduidelijken met zijn bul *Ratio recta* van 13 augustus 1318. Hoewel hij expliciet geen officiële goedkeuring verleende (*“nullatenus ex praemissis intentimus approbare”*), verklaarde hij toch dat het Clemens V-document niet was gericht tot de “goede” begijnen en dat degenen die een volkomen orthodox leven leidden, niet mochten worden vervolgd. Niettemin vaardigde Jan van Dürbheim een tweede decreet uit, ongeveer achttien maanden later, om de wraking van de begijnen te herhalen en te stellen dat, “zoals de ervaring ons had geleerd”, zij “schandaal en gevaar voor het volk” betekenden. In zijn document van 18 januari 1319 kregen de begijnen dan ook de instructie om hun status binnen de vijftien dagen op te geven. En opdat hun verzaking openlijk zichtbaar zou zijn, dienden zij hun kleding of habijt af te leggen, onder bedreiging van excommunicatie.

De grote aandacht die aan de kledij van de begijnen besteed werd, blijkt opnieuw uit het decreet dat dezelfde bisschop een maand later, op 17 februari 1319, uitvaardigde om zijn verbod nog eens te herhalen. Als teken van hun verandering van status moesten de begijnen de volgende wijzigingen aanbrengen. De sluijer die ze tot dan toe vast aan hun mantel droegen, moest nu gescheiden gedragen

worden, zoals gebruikelijk bij andere leken (*“more secularium”*). Ze mochten geen schoudermantel meer dragen en hun buitenste tunieken noch hun mantels mochten van grijze stof of van kameelhaar zijn, of van gelijkaardige kleuren. Ze mochten wel andere kleuren dragen, zolang het duidelijk de wil van één enkele persoon was en zeker niet met de bedoeling om zich te onderscheiden door zich allemaal in één uniforme kleur te kleden. Daardoor werden twee aspecten die verband hielden met de weerstand tegen de begijnen, nog duidelijker benadrukt. Ten eerste dat ze werden gezien als een groep die een collectieve identiteit wilde ontwikkelen door haar kleding, die duidelijke tekenen van een religieuze status vertoonde, en zulk gedrag werd steeds meer afgewezen. En ten tweede dat de door hen gekozen kleuren hen te dicht bij andere bestaande groepen plaatsten, met name de boetelingen van de franciscaanse derde orde, die, ondanks de reddingsclausule van 1317, ook vervolging riskeerden.

Het lijkt erop dat de verwarring tussen begijnen en franciscaanse tertiariissen niet nieuw was. Op 6 oktober 1318 stuurde Frederik II van Zyrik, bisschop van Utrecht, een brief naar de kerkelijke autoriteiten in zijn steden en bisdommen om de begijnen te beschermen die geen lid waren van de franciscaanse derde orde. Hij wees erop dat er grote fouten waren ontstaan door de bul *Cum de quibusdam mulieres* van Clemens V en dat die veel verwarring en schandalen veroorzaakte. Dit vooral omdat er tot dan toe geen duidelijk verschil bestond tussen de begijnen en de franciscaanse tertiariissen, noch qua statuut, noch qua habijt.

Deze aspecten kunnen worden begrepen in directe relatie tot het systeem van verschillen in religieuze kleding. In hun pogingen om zich door hun kleding een onderscheidende identiteit aan te meten, werden de begijnen zoals al eerder opgemerkt door hun tegenstanders gezien als strevend naar een status waartoe zij juridisch gezien niet behoorden. Zij “forceerden” zich als het ware toegang tot het systeem. Anderzijds verstoorden zij ook het systeem zelf door hun verwarring met de franciscaanse tertiariissen. Het leek alsof zij schijnbaar niet in staat waren om zich een helder beeld te vormen van het onderscheid tussen de verschillende religieuze ordes, zo fundamenteel voor het systeem, zoals de augustijnse kluzenaars dat al vroeger hadden gedaan.

Het tijl keert

In december 1377 stuurde de paus een bul naar de Duitse aartsbisschoppen van Keulen, Trier en Mainz, evenals naar de bisschoppen in andere delen van Duitsland, Brabant en Vlaanderen, met de opdracht om een einde te maken aan de inquisiteurs die op ongepaste en onrechtvaardige wijze degenen vervolgd die een orthodox leven van armoede leidden vanwege hun kleding. “Ze schaden deze eerlijke, arme, trouwe mensen”, aldus de bul, “wanneer deze gedwongen worden van kleding te veranderen.” Daarom stelde de paus dat deze “goede” begijnen niet mochten gestoord worden omwille van hun eenvoudige en simpele kleding en dat degenen die geëxcommuniceerd werden of van de sacramenten beroofd, moesten worden gerehabiliteerd.

Een beslissing van de Romeinse Rota, genomen in 1374 (*Decisio CCCXXII*), had te maken met het recht op patronering en de benoeming van een beneficie. Enkele clausules daarin opgenomen zijn opmerkelijk in verband met de begijnen en hun gebruik van “onderscheidende kleding”. De *Decisio* stelde dat, ook al waren de begijnen seculier, zij meer dan gewone leken waren: “Zij leven religieus en dragen een religieus habijt.” Ook mochten zij om religieuze redenen verenigingen oprichten. Evenzo konden de begijnen dus hun zaak voor een kerkelijke rechter aanhangig maken. Zij waren meer dan gewone leken, vooral omdat ze een habijt droegen. Iedereen die hen schade zou berokkenen, kon dus een canonieke straf oplopen.

Rond het midden van de 13de eeuw schreef kardinaal Hostiensis in zijn *Summa Aurea* dat, in brede zin, iemand die heilig leeft en een religieus leven in zijn eigen huis leidt, religieus genoemd mag worden, niet omdat zo iemand gebonden is aan een bepaalde regel, maar omdat hij een strenger en heiliger leven leidt dan het wereldlijke en

Sint-Franciscus preekt tot de dieren in zijn boetekleed, teken van eenvoud en armoede.

lakse leven van leken. En ook leiden zij een eervoller leven dan voorheen, zowel wat hun habijt als hun voedsel betreft.

De *mulieres religiosae* stonden echter niet alleen in hun zoektocht naar een manier van leven die een leven “in de wereld” en een intens religieuze inzet kon combineren. Inderdaad moeten begijnen worden gezien als een onderdeel van een veel bredere, bestaande beweging uit de tweede helft van de 12de eeuw. De *mulieres religiosae* deelden een vergelijkbaar religieus leven met soortgelijke gemeenschappen als de Waldensers of de Humiliati.

Tijdens de eerste decennia van de 13de eeuw begon de beweging zich uit te breiden, grotendeels dankzij de invloed van de bedelordes en hun oproep om boete te doen binnen de lekenmaatschappij, vooral naar het voorbeeld van Sint-Franciscus en

zijn metgezellen, die zelf begonnen waren als een groep van boetelingen. Het bestaan van “*conversi*” en boetelingen was echter geen nieuwigheid in de geschiedenis van de kerk. Geïstitutionaliseerde uitingen van zowel publieke als private boetedoening waren inderdaad terug te voeren op de Late Oudheid en de Vroege en Hoge Middeleeuwen.

Toch begon rond de 12de eeuw de fysionomie van de boeteling te veranderen. In tegenstelling tot de vroege *conversi*, die tot een klooster behoorden, of de openbare boetelingen, aan wie een straf was opgelegd, een verzoenende boetedoening, of die vrijwillig een leven van individuele ascese hadden gezocht, zien we een nieuw fenomeen ontstaan. Leken waren begonnen zich te verenigen en gemeenschappen te vormen, ook al gebeurde dat op een eerder spontane en losse wijze. Ze vormden groepen

of broederschappen die, weliswaar zonder gemeenschappelijk te leven, een zelfde vorm van boetvaardig leven aangenomen hadden en ze vonden zo wederzijdse spirituele en materiële steun. De belangrijkste nieuwigheid lag juist in het gegeven dat deze boetelingen niet langer geïsoleerde individuen of gezinnen waren die een nederig habijt droegen als uiterlijk teken van een leven van verzaking of boetedoening, maar grotere groepen vormden. Als ze zich bij de beweging aansloten, beloofden zij aalmoezen te geven en de armen te helpen, wereldse geneugten en luxe op te geven, te vasten en het goddelijke officie te reciteren. Maar misschien wel het meest centrale element van deze devotionele verandering was het gaan dragen van een boetekleed.

Tot besluit

De 13de eeuw zag de opkomst van vele religieuze bewegingen buiten de kloostermuren. Vrouwen zowel als mannen wensten een religieus leven te leiden. Deze keuze uitten ze onder meer door het dragen van een specifieke kleding of habijt. Daardoor veruiterlijkten ze een groepsidentiteit die in de toenmalige maatschappij verwarring veroorzaakte en zowel positieve als negatieve reacties opriep. Onze dank en verdiende waardering gaan uit naar mevrouw Alejandra Concha Sahli voor haar boeiende onderzoek.

Vier eeuwen later, in Gent... In 1624 verzocht Joanne Bauters, grootmeesteres van het begijnhof Sint-Elizabeth in Gent, de “*secreten raede des Conincx*” om een verbod in te stellen. Inderdaad waren twee personen uit het begijnhof gezet, maar die bleven niettemin “*den doeck ende t’habijt*” dragen tot groot ongenoegen van de andere goede en godvruchtige begijnen. De “*raede*” ging op het verzoek van de grootmeesteres in en vaardigde een verbod uit. Kortom, doorheen de eeuwen heeft het habijt van de begijnen overal en voortdurend voor heel wat controverses gezorgd.

Jef Van den Bergh

Bibliografie

1. Alejandra Concha Sahli, *The Meaning of the Habit: Religious Orders, Dress and Identity, 1215-1650*, ingediend om een doctorstitel in de geschiedenis te behalen, 2017.
2. Cavalli, *Chronologiae historico-legalis Seraphici Ordinis*, Napels, 1650, blz. 65-66.
3. *Statuyten ende ordonnantien vanden Begynhove binnen Lyere*, 12 maart 1583, zie ook: http://www.vriendenbegijnhof.be/?page_id=269 onder het nummer 6.20.